

ДЕМОГРАФСКАТА И СОЦИАЛНАТА СИГУРНОСТ НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XXI ВЕК

Спас Ташев

РЕЗЮМЕ

Монографията „Демографската и социалната сигурност на България през първата половина на XXI век“ е посветена на изследването на взаимодействието между демографските процеси и националната сигурност на съвременната българска държава. В условията на ускорени демографски промени населението и неговата структура се превръщат във фактор с ключово значение за устойчивото развитие, социалната стабилност и стратегическите перспективи на страната. Изследването разглежда демографските тенденции не само като статистически и социални процеси, но и като стратегически ресурс, както и като потенциален източник на рискове за националната сигурност.

Актуалността на темата се определя от факта, че България е сред държавите в Европа, които са най-силно засегнати от процесите на демографски спад, застаряване на населението и продължителна външна миграция. Съчетаването на ниска раждаемост, висока смъртност и отрицателен естествен прираст води до трайно намаляване на числеността на населението и до неблагоприятни промени в неговата възрастова структура. Тези процеси оказват пряко въздействие върху икономическото развитие, функционирането на социалните системи, регионалната устойчивост, пазара на труда, както и върху отбранителния и институционалния капацитет на държавата. В този смисъл демографските процеси се превръщат в стратегически фактор за устойчивото развитие и сигурността на България.

През последните десетилетия в международната научна литература се утвърждава понятието „демографска сигурност“, което разглежда демографските процеси като

съществен елемент от системата на националната сигурност. В този контекст демографската динамика се анализира не само като статистическо явление, а като фактор, който може да създава системни рискове за държавната стабилност, социалната кохезия и икономическото развитие. Настоящата монография се вписва именно в това научно направление, като предлага систематичен анализ на демографските и социалните процеси в България през първата половина на XXI век и тяхното влияние върху устойчивостта на държавата.

Обект на изследването са демографските и социалните процеси в Република България през първата половина на XXI век.

Предмет на изследването е влиянието на демографските тенденции върху социалната устойчивост, развитието на човешкия капитал и демографската сигурност като съществен компонент на националната сигурност.

Основната цел на изследването е да се анализира как демографските процеси формират рискове и уязвимости за българското общество и държава, както и да се предложат научно обосновани решения за укрепване на демографската сигурност и устойчивото развитие.

За постигането на тази цел са формулирани следните основни задачи:

- да се систематизират теоретико-методологичните основи на демографската и социалната сигурност;
- да се изследват глобалните и европейските демографски тенденции и тяхното значение за България;
- да се анализират демографските промени в страната през първите десетилетия на XXI век;
- да се оцени състоянието на човешкия капитал и социалната устойчивост;
- да се анализира ефективността на държавната демографска политика;
- да се изследва ролята на миграцията и българските общности зад граница като стратегически демографски ресурс;
- на основата на съществуващите сценарии на НСИ за демографското развитие на България до 2050 г. да се формулират препоръки за публични политики за смекчаване на ефектите от демографската криза.

В методологично отношение изследването използва интердисциплинарен подход, който съчетава методи на демографията, социалните науки и изследванията в областта на сигурността. Прилагат се демографски анализ, анализ на времеви редове, сравнителен и регионален анализ, както и сценарийно прогнозиране. Информационната база включва статистически данни на Националния статистически институт, Евростат и международни организации, стратегически документи и научни публикации.

Монографията е структурирана в седем основни глави, които последователно разглеждат теоретичните, международните и националните аспекти на демографската и социалната сигурност.

В първа глава се анализират теоретико-методологичните основи на демографската и социалната сигурност. Разглеждат се основните понятия и категории, свързани с демографските процеси, демографския риск и демографската устойчивост. Представени са основните теории за демографския преход и съвременните концепции за човешкия потенциал. Акцентира се върху връзките между демографията и различните измерения на националната сигурност – социална, икономическа, политическа и културна.

Във втора глава се анализират глобалните и европейските демографски тенденции и тяхното влияние върху сигурността на държавите. Разглеждат се процесите на застаряване на населението, международната миграция и демографските дисбаланси в различни региони на света. Специално внимание е отделено на демографските политики на Европейския съюз и на мястото на България в европейския демографски контекст.

Третата глава е посветена на демографското развитие на България в началото на XXI век. Анализират се основните тенденции в раждаемостта, смъртността, миграцията и възрастовата структура на населението. Особено внимание се отделя на регионалните демографски различия и на процесите на обезлюдяване на периферни и гранични райони.

В четвърта глава се разглеждат взаимовръзките между демографските процеси, социалната сигурност и човешкия капитал. Анализират се фактори като образованието, здравния статус на населението, социалните неравенства и икономическите аспекти на демографската криза. Показва се как развитието на човешкия капитал влияе върху устойчивостта на обществото и върху дългосрочните перспективи на държавата.

Петата глава изследва държавната политика в областта на демографското развитие. Проследява се еволюцията на демографската политика в България и се анализират съществуващите стратегически документи и институционални механизми. Оценяват се техните резултати и се идентифицират основните дефицити в управлението на демографските процеси.

Шестата глава е посветена на миграционната политика и ролята на българската диаспора като стратегически демографски ресурс. Анализират се тенденциите в българската емиграция, възможностите за завръщане и реинтеграция на българите от чужбина, както и потенциалът на диаспората за развитие на човешкия капитал.

В седмата глава се разглеждат демографските процеси в контекста на националната сигурност и се формулират сценарии за демографското развитие на България до 2050 г. Анализират се възможните рискове и уязвимости, произтичащи от демографската криза, и се предлагат модели за управление на демографските рискове и укрепване на социалната устойчивост.

След анализа на отделните тематични направления в монографията могат да бъдат формулирани няколко обобщаващи извода относно състоянието и перспективите на демографската и социалната сигурност на България.

На първо място, демографското развитие на страната през първите десетилетия на XXI век се характеризира с устойчива тенденция на намаляване на населението, неблагоприятна възрастова структура и продължаваща външна миграция. Съчетаването на ниска раждаемост, висока смъртност и отрицателен естествен прираст води до ускорено застаряване на населението и до постепенно свиване на трудовия потенциал на държавата.

На второ място, демографската криза има комплексен характер и оказва влияние върху широк кръг от обществени системи – икономика, социална политика, здравеопазване, образование, регионално развитие и национална сигурност. Намаляването на числеността на населението и териториалното обезлюдяване на редица региони създават предпоставки за задълбочаване на социалните, икономическите и териториалните дисбаланси.

На трето място, анализът показва, че демографските процеси следва да бъдат разглеждани не само като статистически индикатор за обществено развитие, а като стратегически

фактор за устойчивостта на държавата. От тази гледна точка демографската сигурност се очертава като съществен елемент от системата на националната сигурност, който изисква интегриран подход и дългосрочно стратегическо планиране.

На четвърто място, съществуващите политики в областта на демографското развитие показват ограничена ефективност поради недостатъчна институционална координация, липса на интегриран индикаторен подход и недостатъчно обвързване между демографските цели и секторните политики. Това налага необходимостта от създаване на по-цялостен механизъм за управление на демографските процеси, който да включва стратегическо планиране, мониторинг и ранно предупреждение за демографските рискове.

На пето място, въпреки неблагоприятните демографски тенденции България разполага с определени ресурси за укрепване на демографската устойчивост. Сред тях особено значение имат развитието на човешкия капитал, потенциалът на българските общности зад граница, възможностите за активна миграционна политика и насърчаването на социални и икономически условия, благоприятстващи семейното развитие и раждаемостта.

В този контекст бъдещото демографско развитие на България ще зависи в значителна степен от способността на държавата да формулира и реализира дългосрочна стратегия за демографска сигурност, която да интегрира демографските, социалните и икономическите политики и да постави човешкия потенциал в центъра на националното развитие.

Научните приноси на монографията могат да бъдат обобщени в няколко основни направления.

На първо място се предлага концептуализиране на демографската сигурност като самостоятелен компонент на националната сигурност, основан на интегриран анализ на демографските, социалните и институционалните фактори.

На второ място е разработена аналитична рамка за изследване на връзките между демографските процеси, човешкия капитал и социалната устойчивост, която позволява да се идентифицират ключовите демографски рискове пред българското общество.

На трето място се прави системна оценка на стратегическите дефицити в държавната демографска политика и се формулират предложения за подобряване на институционалната координация и ефективността на публичните политики.

На четвърто място се предлага модел за управление на демографските рискове, включващ индикаторен подход, сценарийно прогнозиране и механизми за ранно предупреждение.

На пето място се въвежда понятието „демографска деактивация на територии“ като аналитичен инструмент за описание на процесите на обезлюдяване и институционална ерозия в периферните региони.

Практическата значимост на изследването се състои в това, че неговите резултати могат да бъдат използвани при разработването на национални и регионални политики за демографско развитие, социална устойчивост и управление на човешкия капитал. Монографията има приложение както в стратегическото планиране на публичните политики, така и в образователния процес при подготовката на специалисти в областта на националната сигурност, демографията и публичната администрация.

В монографията се прави заключението, че демографските процеси представляват един от ключовите фактори, които ще определят развитието на България през следващите десетилетия. Анализът на тези процеси и формулирането на ефективни политики за тяхното управление са от съществено значение за устойчивото развитие, социалната стабилност и националната сигурност на страната.

В този контекст преодоляването на демографската криза може да бъде разглеждано като нов стратегически национален идеал на България през XXI век – усилие, насочено към съхраняване на нацията, укрепване на човешкия потенциал и възстановяване на социалната жизнеспособност на обществото. Демографската устойчивост се превръща не само в условие за национална сигурност, но и в показател за зрелостта на държавата и обществото. България разполага със значителен човешки, научен и културен потенциал, който при последователна и дългосрочна политика може да бъде използван за преодоляване на демографските предизвикателства и за осигуряване на устойчиво национално развитие.

DEMOGRAPHIC AND SOCIAL SECURITY OF BULGARIA IN THE FIRST HALF OF THE 21st CENTURY

Spas Tashev

ABSTRACT

The monograph “*Demographic and Social Security of Bulgaria in the First Half of the 21st Century*” examines the interaction between demographic processes and the national security of the contemporary Bulgarian state. In the context of accelerated demographic changes, the population and its structure are increasingly becoming a factor of key importance for sustainable development, social stability, and the strategic prospects of the country. The study considers demographic trends not only as statistical and social processes but also as a strategic resource and, at the same time, as a potential source of risks to national security.

The relevance of the topic stems from the fact that Bulgaria is among the European countries most affected by demographic decline, population ageing, and long-term external migration. The combination of low birth rates, high mortality, and negative natural growth leads to a steady decline in population size and to unfavorable changes in its age structure. These processes directly affect economic development, the functioning of social systems, regional sustainability, the labor market, as well as the defense and institutional capacity of the state. In this sense, demographic processes are becoming a strategic factor for the sustainable development and security of Bulgaria.

Over the past decades, the concept of *demographic security* has been increasingly established in international academic literature, referring to demographic processes as an essential component of the system of national security. In this context, demographic dynamics are analyzed not merely as a statistical phenomenon but as a factor capable of generating systemic risks to state stability, social cohesion, and economic development. The present monograph fits precisely within this academic field by providing a systematic analysis of demographic and social

processes in Bulgaria during the first half of the twenty-first century and their impact on the resilience of the state.

The **object of the study** is the demographic and social processes in the Republic of Bulgaria during the first half of the 21st century.

The **subject of the research** is the impact of demographic trends on social sustainability, the development of human capital, and demographic security as an essential component of national security.

The **main objective** of the research is to analyze how demographic processes generate risks and vulnerabilities for Bulgarian society and the state, and to propose scientifically grounded solutions for strengthening demographic security and sustainable development.

To achieve this objective, the following main research tasks are formulated:

- to systematize the theoretical and methodological foundations of demographic and social security;
- to examine global and European demographic trends and their relevance to Bulgaria;
- to analyze demographic changes in the country during the first decades of the 21st century;
- to assess the condition of human capital and social sustainability;
- to analyze the effectiveness of state demographic policy;
- to examine the role of migration and Bulgarian communities abroad as a strategic demographic resource;
- based on the demographic development scenarios for Bulgaria until 2050 prepared by the National Statistical Institute, to formulate recommendations for public policies aimed at mitigating the effects of the demographic crisis.

From a methodological perspective, the research employs an interdisciplinary approach combining methods from demography, social sciences, and security studies. The analysis applies demographic analysis, time-series analysis, comparative and regional analysis, as well as scenario forecasting. The information base includes statistical data from the National Statistical

Institute, Eurostat, and international organizations, as well as strategic policy documents and academic publications.

The monograph is structured into **seven main chapters**, which successively examine the theoretical, international, and national aspects of demographic and social security.

The **first chapter** analyzes the theoretical and methodological foundations of demographic and social security. It discusses the main concepts and categories related to demographic processes, demographic risk, and demographic resilience. The chapter presents the main theories of demographic transition and contemporary concepts of human potential, emphasizing the connections between demography and the different dimensions of national security – social, economic, political, and cultural.

The **second chapter** examines global and European demographic trends and their influence on state security. Particular attention is paid to population ageing, international migration, and demographic imbalances in different regions of the world. The chapter also analyzes the demographic policies of the European Union and Bulgaria's position within the European demographic context.

The **third chapter** focuses on demographic development in Bulgaria at the beginning of the 21st century. It analyzes the main trends in fertility, mortality, migration, and the age structure of the population. Special attention is given to regional demographic disparities and to the processes of depopulation in peripheral and border regions.

The **fourth chapter** examines the interrelations between demographic processes, social security, and human capital. It analyzes factors such as education, the health status of the population, social inequalities, and the economic aspects of the demographic crisis. The chapter demonstrates how the development of human capital influences societal resilience and the long-term prospects of the state.

The **fifth chapter** explores state policy in the field of demographic development. It traces the evolution of demographic policy in Bulgaria and analyzes existing strategic documents and institutional mechanisms. Their results are evaluated and the main deficiencies in the governance of demographic processes are identified.

The **sixth chapter** is devoted to migration policy and the role of the Bulgarian diaspora as a strategic demographic resource. It analyzes the trends of Bulgarian emigration, the possibilities for return and reintegration of Bulgarians from abroad, and the potential of the diaspora for the development of human capital.

The **seventh chapter** examines demographic processes in the context of national security and formulates scenarios for Bulgaria's demographic development until 2050. Possible risks and vulnerabilities arising from the demographic crisis are analyzed, and models for managing demographic risks and strengthening social resilience are proposed.

Based on the analysis of the main thematic areas of the monograph, several general conclusions can be formulated regarding the state and prospects of demographic and social security in Bulgaria.

First, demographic development in the country during the first decades of the 21st century is characterized by a persistent decline in population size, an unfavorable age structure, and ongoing external migration. The combination of low fertility, high mortality, and negative natural growth leads to accelerated population ageing and a gradual reduction of the country's labor potential.

Second, the demographic crisis has a complex character and affects a wide range of societal systems – the economy, social policy, healthcare, education, regional development, and national security. The reduction of the population and the territorial depopulation of numerous regions create conditions for deepening social, economic, and territorial disparities.

Third, the analysis demonstrates that demographic processes should be regarded not only as a statistical indicator of societal development but also as a strategic factor for the resilience of the state. From this perspective, demographic security emerges as an essential component of the national security system, requiring an integrated approach and long-term strategic planning.

Fourth, existing demographic policies demonstrate limited effectiveness due to insufficient institutional coordination, the absence of an integrated indicator-based approach, and inadequate integration of demographic objectives with sectoral policies. This calls for the establishment of a more comprehensive mechanism for managing demographic processes, including strategic planning, monitoring, and early warning systems for demographic risks.

Fifth, despite unfavorable demographic trends, Bulgaria possesses certain resources for strengthening demographic resilience. These include the development of human capital, the potential of Bulgarian communities abroad, opportunities for active migration policies, and the creation of social and economic conditions favorable to family formation and childbearing.

In this context, Bulgaria's future demographic development will largely depend on the ability of the state to formulate and implement a long-term strategy for demographic security that integrates demographic, social, and economic policies and places human potential at the center of national development.

The **scientific contributions of the monograph** can be summarized in several main directions.

First, the study conceptualizes demographic security as an independent component of national security based on an integrated analysis of demographic, social, and institutional factors.

Second, it develops an analytical framework for examining the relationships between demographic processes, human capital, and social sustainability, enabling the identification of key demographic risks facing Bulgarian society.

Third, the monograph provides a systematic evaluation of strategic deficiencies in state demographic policy and formulates proposals for improving institutional coordination and the effectiveness of public policies.

Fourth, it proposes a model for managing demographic risks, including an indicator-based approach, scenario forecasting, and mechanisms for early warning of demographic vulnerabilities.

Fifth, the concept of "*demographic deactivation of territories*" is introduced as an analytical tool for describing the processes of depopulation and institutional erosion in peripheral regions.

The practical significance of the research lies in the fact that its results may be applied in the development of national and regional policies for demographic development, social sustainability, and human capital management. The monograph can be used both in strategic public policy planning and in the educational process for the training of specialists in national security, demography, and public administration.

The monograph concludes that demographic processes will be one of the key factors determining the development of Bulgaria in the coming decades. The analysis of these processes and the formulation of effective policies for their management are essential for the sustainable development, social stability, and national security of the country.

In this context, overcoming the demographic crisis may be regarded as a new strategic national ideal for Bulgaria in the 21st century – an effort aimed at preserving the nation, strengthening human potential, and restoring the social vitality of society. Demographic resilience thus becomes not only a condition for national security but also an indicator of the maturity of the state and society. Bulgaria possesses significant human, scientific, and cultural potential which, through consistent and long-term policies, can be mobilized to overcome demographic challenges and ensure sustainable national development.